

MOȘ ANGHEL

CITITORILOR MEI DIN ROMÂNIA

Moș Anghel nu e o traducere, ci o scriere românească: o consider egală celei franțuzești.

Aci, grăiesc în limba mea.

Nu e graiul săltăreț al directei compunerii în românește. Încătușarea primei creații – pe care am ținut s-o respect cât mai mult, din cinste profesională și ca să dau un exemplu de traducere celor care mi-au schilodit pe Chira – încătușarea aceasta m-a strâns și pe mine amarnic. Și dacă uneori am slăbit-o, dacă pe ici, pe colo am dat drumul strânsorilor, sau dacă pe alocurea am făcut chiar mici completări cu înțeles în limba noastră, acestea sunt abateri îngăduite autorului, dar care nu condiționează o bună traducere. Licențele mele neînsemnate rămân înăuntrul atât al cunoștinței limbii franceze, cât și al celei românești, așa cum aceste două limbi au rămas pe de-a-ntregul în afara balamucului cuprins în traducerea Chirei, care nu e nici franțuzească, nici românească, ci șoltică.

Și să nu vie acești șoltici să-mi vorbească cu ifos despre „gramatica” din Moș Anghel, decât atunci când vreunul dintre ei va fi intrat la stăpân, ca mine, la vârsta de treisprezece ani, și va fi izbutit, totuși, după un sfert de veac de „hamalâc”, să scrie franțuzește și să traducă în românește mai bine de cum am reușit, ori de cum n-am reușit eu.

Cu acest prilej țin să mă achit de două datorii: întâia, către criticul Sanielevici, care, singurul până azi în critica internațională, a afirmat cu aprigă tărie că sunt un scriitor al proletariatului.

Că sunt, chiar de pe acum, asta nu știu cum a putut dânsul s-o vadă, dar că voi fi pe curând, de așa ceva pot să încredințez atât pe d. Sanielevici, cât și lumea muncitoare, oriunde s-ar afla ea grupată politicește. Prin asta nu trebuie să se înțeleagă că voi fi un trâmbițaș al virtuților acestei lumi, ci un om care o va arăta așa cum este și își va spune gândul fără înconjur: astfel înțeleg eu prietenia.

A doua datorie o am către Mihail Sadoveanu. În articolul pe care mi-l consacră d-sa afirmă – cu riscul de a supăra pe anumiți colegi ai d-sale din Academie – că autorul franțuzescului Moș Anghel „e un fiu al acestui pământ”. A spus-o cu vorbă caldă de frate, și vorba lui mi-a mers la inimă, mi-a făcut bine.

N-am să-l dau de rușine.

Oricare ne-or fi drumurile hărăzite de soartă, îmi voi aduce totdeauna aminte că scriitorul Mihail Sadoveanu, uitând că e academician, a întins mâna înstrăinatului și i-a recunoscut dreptul de a lua loc lângă mormântul mamei lui.

PANAIT ISTRATI

I. MOȘ ANGHEL

În seara aceea de început de april, cătunul Baldovinești, din apropierea Brăilei, sărbătorea întâia zi a Paștelui. Prin toate ogrăzile, țărani aprindeau glugi de stuf uscat; de peste tot răsunau focuri de pușcă – închinăciuni creștin-ortodoxe aduse de sătenii noștri pomenirii aceluia care fu cel mai bun dintre oameni.

În căsuța lui moș Dumitru – mezin între doi frați și două surori – veniseră de la orașul vecin mama Joița și fiul ei unic Adrian, ca să petreacă împreună sfintele sărbători.

Mama lui Adrian era întâia născută în familie, rămăsese văduvă încă de pe când își purta pruncul în brațe, și acum, când acesta împlinea optsprezece ani, tot văduvă se afla, trăind din munca brațelor sale.

Nu prea era loc de găzduit în fostul cămin părintesc, căci frațele Dumitru, deși tânăr, era înconjurat de o numeroasă familie. Buna soră se mulțumea însă și cu un colț al încăperii, în vreme ce Adrian – bucuros să-și revadă leagănul copilăriei – se ducea să se culce cu unchiul său în fânul din podul grajdului, să-i asculte poveștile ca altădată și să-i istorisească fapte de pe la oraș.

De altfel, chiar și fără musafiri, unchiul Dumitru tot prin pod, pe câmpuri și prin bălți își petrecea nopțile de vară, ceea ce făcea pe Adrian uneori să se mire:

— Matale te culci în pod, iar nevasta cu copiii: ce viață e asta!...

— De, băiete, sunt nevoit... Altmintrelea, cum să-ți spun: *copchiii se-mbulzesc prea repede!*

- Iaca vorbă! Și când te dai jos din pod?!
- ...Mă duc la baltă, să tai stuf!...
- ...Și când te-ntorci de la tăiat stuf?!...
- ...Mă urc în pod!...
- Atunci de unde vin „copchiii”?!...
- Dumnezeu îi trimete.

Deși oameni săraci, se mai aflau la masa lor și alte câteva neamuri din sat. Cina strămoșească – un borș de miel, cu miel fript, cu cozonaci și ouă roșii – fu veselă, plină de glume; la sfârșit, moș Dumitru ieși afară ca să dea și el foc glugii și să sloboadă focurile de pușcă tradiționale.

Toată laia de copii, ba chiar și cei mari, îl urmară.

Noaptea era înstelată. Dumitru trase cu urechea la zgomotul îndepărtat al trenului care se ducea spre Galați, și zise:

— Trece „ixpresu” de opt...

Apoi dădu foc stufului. Numaidecât, flăcări fumegânde se înălțară drept către cer, în mijlocul țipetelor asurzitoare ale copiilor, care dănuiau împrejurul glugii ca niște drăcușori cu fețe roșii. Zarva fu și mai mare când Dumitru descarcă cele două țevi cu fultuială¹ oarbă ale puștii sale de vânătoare, zicând, cu credință creștină, după fiecare foc:

— Hristos a-nviat!

În clipa asta, mama Joița își luă fiul de braț, îl trase mai la o parte și-i zise pe un ton poruncitor și cam sugrumat:

— Dă fuga la părintele Ștefan, vărul nostru, și roagă-l din parte-mi să vie aici pe curând. Apoi, întinde-o până la moș-tu Anghel și adu-l cu tine!...

¹ Umplutură făcută din călți, cărpe, hârtie, care se băga în pușcă sau în pistol peste alice sau peste pulbere (n.red.).

Adrian tresări ca și cum i s-ar fi cerut să ia un șarpe în mână:

— Ce spui, mamă!... Cum să-l aduc pe moș Anghel, când știi bine că el e supărat pe toată lumea și nu vrea să mai vadă om în ochi?!...

— Tocmai pentru asta trebuie să vie aici... Spune-i că-l chem eu, sora lui mai mare. Aleargă iute!...

Adrian se supuse, luă un băț, strigă pe Sultan, dulăul, și dispăru în noapte fără ca cineva să-l fi văzut.

*

În această familie de dezmoșteniți, fratele Anghel era al doilea născut. O crâncenă soartă se abătuse peste capul lui și făcuse, dintr-un om voios și bun creștin, un învrăjbit și un păgân.

Copii de țărani iobagi pe pământul boieresc, cei doi frați și cele două surori se pomeniseră la moartea tatălui lor, stăpâni doar pe grinzile căsuței părintești, pe arborii din grădină și pe butucii de viță. Țarina nu era a lor. Și asta-i hotărî să se răspândească pe alte meleaguri, afară de Dumitru, mezinul, care rămase să poarte de grijă mamei văduve. Surorile plecară să trăiască cu doi greci înstăriți, care își râdeau de căsătoria legitimă. Iar micuțul Anghel, în vârstă de-abia de nouă ani, se duse la Brăila și intră băiat de prăvălie la un crâșmar. El avea un adânc dezgust pentru munca cu palmele pe ogorul altuia.

Timp de zece ani, „Agheluță” stătu neclintit la același stăpân, om de ispravă, care-l răsplăti cu mărinimie pentru slujbele aduse. Apoi, reîntors în satul lui, se îndrăgosti cu patimă de cea mai săracă fată din cătun, cu care se căsători pe loc. Fiind scurt de vedere, fu reformat de ostășie, cumpără o bucată de pământ și deschise crâșmă pe drumul mare dintre Brăila și Galați, la ieșirea din sat.

Întreprinderea îi fu norocoasă, mai ales că vremurile de belșug care urmară războiului cu turcii îi ajutară mult. După zece ani de crâșmărit, izbuti să agonisească o avere care îi îngădui să cumpere o altă bucată de pământ, între sat și crâșmă, sădi arbori altoiți și vie renumită, clădi acareturi mândre, cu grajd și pătule, aduse vaci de rasă, păsări, oi, porci și toate cele trebuincioase unei gospodării de om chiabur. În curând, „curtea lui Angheluță” avea să fie pizmută nu numai de către iobagii cătunului, ci și de însuși moșierul domeniului, Alexandru Vulioti, care deseori, oprindu-și brișca dinaintea cârciumii lui moș Anghel, îi spunea acestuia cu vădită pică:

— Tu, măi Angheluță, te iei la întrecere cu mine! Ia te uită: vaci târcate, cai cerchezești, ba până și bibilici bune de nimic, până și porumbei rotari, cum numai la curtea mea se văd! Ce-i cu tine, mă?...

— Ce să fie, boierule? nimic nu-i de furat în tot ce vezi! răspundea gospodarul cu semeție.

Dar dacă norocul îi fu mare în treburi bănoase, nefericirea îl păștea în căsnicie. Nevasta lui era o femeie trândavă, chiondorâșă, greoaie în tot ce făcea, murdară până la dezgust și cu totul nevrednică a conduce o astfel de gospodărie. Nepăsarea ei mergea până la a lăsa toate nevoile curții pe seama unui argat trudit, iar dânsa, lungită pe o țoală la umbra unui nuc, dormea ceasuri întregi, cu gura căscată și plină de muște, în vreme ce pruncul se tăvălea în scutece scârnave și țărână, bocind în preajmă-i. Vaci nemulse, vite neadăpate zbierau de sete și de neorânduială. Casa, ograda, vraiște; intra, ieșea cine voia.

Anghel sângera văzând cum i se prăpădește munca. Țintuit la cârciumă, singur se lupta cu valurile de cărăuși; ziua și noaptea

în picioare, el găsea cu greu clipa de răgaz când să dea o fugă până la „curte”. Adrian își aminti cum, într-o zi de vară, îl văzuse pe unchiul său spărgând toate geamurile casei din cauza scârnăviei de muscă, atât de gros depusă, că împiedica lumina de a pătrunde în odăi. Femeia dormea dusă și nu se deșteptă tot timpul cât ținu sfărâmatul geamurilor. Anghel trecu pe lângă dânsa, o privi cum sforăia, îi scupă în obraz și plecă. Ea își continuă somnul.

Crezând să facă din ea cu răul ceea ce n-a putut face cu binele, o bătu adesea. Nevrednica se tâmpi și mai tare. Atunci, în nepuțință de a ține piept la două întreprinderi, bietul om se văzu nevoit să vândă toate dobitoacele, părăsi avutul în voia soartei și nu mai dădu pe la femeia lui decât o dată pe lună. Iar ca să înlătore de sub ochii copiilor săi priveliștea unei astfel de mame, el îi ridica pe măsură ce împlineau vârsta de cinci ani și-i depunea la o rube-denie a sa de la Galați, unde se ducea de mai multe ori pe an, ca să urmărească de aproape creșterea ce li se da.

Cu chipul acesta, el rupse ultima legătură ce-l mai ținea de nevastă-sa. Căsnicia din dragoste, năzuințele omului cu stare, gospodăria care trebuia să fie cea mai înfloritoare din partea locului, căzură toate în ruină: „curtea lui Angheluță” deveni un mare grajd omenesc. În locul frumoasei crâșmărese cu poalele-n brâu, zorind după treburi – așa cum visase Anghel s-o vadă pe femeia sa – o umbră mototolită zăcea acum pe un colț de prispă ori se strecura cu pași târăgânați de-a lungul pereților stropiți cu noroi și prin curtea pustie.

La început, neobositul soț mai speră să-și readucă nevasta în simțiri, înșelând-o pe față. N-o făcea din înclinare firească, ci așa, ca să-și răzbune dragostea batjocorită și poate, cine știe, să-și „trezească” femeia, pe care tot o mai iubea. Dânsa ascultă

spusele, văzu cu ochii și nu făcu niciun caz. Somnul îi era mai scump. Ba nu-și mai dădu nici osteneala de a se spăla pe obraz, și adormea mâncând.

Dar răutatea omenească atotpizmuitoare nu fu mulțumită numai cu durerea casnică a omului înstărit; nenorocirile soțului nu-i fură îndeajuns. Și într-o noapte, cunoscând lipsa de pază, mâini nelegiuite dădură foc orășeneștilor acareturi.

Din odaia crâșmei, Anghel privi printre obloane flăcările care mistuiau frumoasa-i locuință cu acoperiș de tablă galvanizată, și rămase surd la strigătele celor ce-l chemau în ajutorul propriului său avut. Își zicea, înghițind amarul: „Numai dacă ar arde și ea!”

Ea nu arse; și continuă să doarmă la umbra celor scăpate de la pârjol de către vecini, până în ziua când, înjunghiată de o aprigă răceală, Creatorul – care o trimisese pe pământ ca să arate bărbaților câte rele se pot ascunde din dosul unor frumuseți femeiești – o chemă la el, ca să înspăimânte cu dânsa pe ticăloșii din Purgatoriu.

Moartea ei neașteptată, oricum, nu lăsă rece pe nefericitul Anghel. Adrian fusese adesea martor al înduioșărilor lui la amintirea celei plecate din lume tot așa de mutește după cum trăise.

Nepoțelul iubit și alintat venea din când în când să citească unchiului minunății de prin cărți: să-i explice „sistemul planetar”, „facerea lumii”, „ce e cerul”, învățături de care bravul cârciumar era veșnic setos.

Și de câte ori, pe frumoase nopți cu lună, colindând amândoi printre ruine, n-a văzut Adrian pe moș Anghel scoțând batista și ștergându-și lacrimile!

Pustiu înfiorător... Sub acoperișurile prăbușite: grinzi arse, lemnărie ciopârțită, sfărâmături de mobile putrezeau claie peste grămadă în băltoacele formate de ploi prin camere. Pe alocurea,

nu se mai vedeau decât bucați de zidărie. Grajdul cel mare, rămas neatins de foc, părea că se tânguie după acele mândre vite, care prea fuseseră pizmuite de oameni pentru ca să fi putut dăinui. Cucuta, căprișorul, dracila creșteau înalte cât un stat de om în frumoasa curte de altădată.

— Vezi, Adriene? îi spunea bietul om, cu glasul sugrumat de durere, vezi tu țintirimul ăsta? El se datorește pe jumătate oamenilor, iar cealaltă jumătate, soartei. Dacă aș fi moștenit acareturile astea de la părinți, aș fi îndrituit¹ pe cojani² să mi le prăpădească, deși ei nu se duc să dea foc conacelor boierești. Dar casa asta era ieșită din sudoarea frunții mele, după douăzeci de ani de trudă. Și nu era un lux, ci tocmai cât trebuie unui om să trăiască omenește, el și familia lui, iar nu ca dobitoacele. Nu mi se poate nici imputa de a fi fost avar: flămândul găsea oricând la mine cu ce-și potoli foamea; și când veneau sfintele sărbători, gândul meu era totdeauna la văduva fără sprijin și împovărată de copii; la Paști, îi duceam ouă, cozonac, ciozvárta de miel; la Crăciun, bucata de slănină și halca de porc. Nu făceam pomană, ci numai datoria mea; Dumnezeu mă ajutase, ajutam și eu din ce aveam de prisos și fără să mă mândresc. Nici n-aveam dreptul, căci văzusem pe alții întrecându-mă în bine: erau aceia care își împărțeau bucata de pâine cu flămândul întâlnit pe drum.

Putea-va oare cineva să mă învinovățească de a fi despuiat pe mușteriii mei ca să mă îmbogățesc? Nici atât. Dacă câștigul mi-a fost mare, a fost din cauză că mă duceam la podgorii să aduc vinul și rachiul, când curgeau ca niște râuri în ani de belșug. Pe cărăușul care intra iarna în prăvălie, cu mustața plină de chiciură, eu nu-l

¹ Îndreptățit (n.red.).

² Nume depreciativ dat de locuitorii din zone muntoase și deluroase țăranilor de la șes (n.red.).

priveam ca pe un mușteriu, ci ca pe un frate trudit. Îi strângeam mâinile înmărmurite și-i făceam loc lângă sobă. Pentru a-i adăposti vitele, am ridicat o perdea¹ cum nu se mai afla la cinci poștii împrejur; iar pentru brațul de fân ce li-l aruncam dinainte, nu primeam să fiu plătit. Vinurile și rachiurile mele erau dintre cele mai bune și pot să jur pe lumina ochilor că nu le-am „botezat” niciodată, așa cum se obișnuiește peste tot. Și când vedeam că omul și-a băut tainul și că, luat de patimă, voia să treacă măsura, să-și bea mintea și să-și uite de treburi, eu îi vărsam un pahar de la mine și-l sfătuiam să-și vază de drum. Adesea eram nevoit să i-l arăt. Astfel eram ca un fel de slujitor al lui, căci stăteam în picioare ca să-l aștept din zori și până în miez de noapte. Ba nu pregetam să mă scol din pat și să deschid cui bătea în ușă, chiar după închidere, uitând că aș fi putut să mă pomenesec în fața unui răufăcător.

Dar pilda binelui nu servește la mare lucru – și dacă pământul nu e locuit numai de nemernici, mâna unui singur ticălos, între o sută de drepti, ajunge ca să-l prăpădească. Mâna asta mă pândea și pe mine în întuneric, gata să mă izbească. Ea nu putea să-mi ierte belșugul. Ea nu suferea ca eu să fiu altceva decât o mână râioasă, asemuitoare ei, bună să ceară de pomană ori gata să lovească pe furiș. Și ea mă lovi. Îi fu ușor, nevasta dormea.

O, Adrian!... Aci, mâna ticălosului întâlni în ajutor, ca să pus-tiască, mâna mult mai ticăloasă a soartei – și amândouă se uniră în îndeplinirea faptei grozave!...

Făcut-am un păcat îndrăgind pe cea mai frumoasă fată din sat? Îndrăgește cineva pe cea mai urâtă? Nu știu. Ceea ce știu astăzi e că am fost orb în dragostea mea și că n-am căutat să văd dacă sub patul dragei mele era măturat, dacă din dosul urechilor ei nu era murdar și dacă picioarele îi erau spălate.

¹ Adăpost (de iarnă) pentru animale (n. red.).

TRECUT ȘI VIITOR
PAGINI AUTOBIOGRAFICE

PRIMII PAȘI SPRE LUPTĂ

II. „CĂPITAN” MAVROMATI

Un zid chinezesc, nevăzut decât de ochii mei îngroziți, se înalță în ușa crâșmei lui Kir Leonida și mă despărți de lume, de îndată ce încinsei șorțul stăpânului.

Pușcăriei i se spune pușcărie; omul închis într-înșă știe că i s-a răpit libertatea. Ce trebuie să știe copilul dat la stăpân? Că e pus acolo ca să slujească? Nu. El trebuie să știe, el va afla-o singur, că în afară de-o muncă pe care legile n-o îngăduiesc nici oamenilor maturi, dreptul sfânt de a pleca după terminarea muncii, de a ieși în stradă, de a se confunda cu întunericul nopții și cu propriile-i gânduri – acest drept îi e suprimat lui, copilului; lui, visătorul setos de libertate; lui, debutantul în viață!...

Mă uitam la muncitorii care se întorceau seara acasă, cu pâinea la subsuoară, ruși de oboseală, înecați în praf, ori înotând în noroi, și-mi ziceam:

— Și eu mă scol ca ei, la șase dimineața, și trudes, nu până seara, ci până în miez de noapte; n-am și eu dreptul să mă duc acasă, ca ei, la patul meu, la mama mea?

Nu! – Eu, noi, băieții de prăvălie, trebuie să facem două zile de muncă neîntreruptă într-o singură zi! Iar când era întreruptă, timp de două ceasuri, la trei după prânz și la zece seara, nu o dreaptă și binemeritată odihnă ne aștepta, ci groaznica și neînvinșă moțăială, cu cortegiul ei de torturi inchizitoriale.

Destinat să-mi fac ucenicia crâșmărească la spălatul vaselor, mai trebuia, între timp, „să învăț hruba”, nemărginitul labirint al celor două sute de butoaie cu vinuri și rachiuri, pierdute în inima pământului; să învăț pe dinafară zecile de calități ale băuturilor și să le recunosc, mai târziu, după culoare și miros. Ah, n-am să uit niciodată lipsa de omenie a teșghetarului, care mă îmbrâncea pe tot lungul celor optzeci de trepte ale scării, umede și rupte, ale pivniței și hrubei, pe care le scoboram cu frica în sân de a nu-mi frânge gâtul la fiecare pas! Și de câte ori voi vedea un băiat de prăvălie, am să-mi aduc aminte de câinescul procedeu al teșghetarului fără inimă, care credea că mă „învață” când, într-un întuneric beznă și alergând printre vase, de-abia murmura între dinți:

— Numerele unu, două, cinci, paisprezece, douăzeci: vinuri noi! Numerele... (cutare, cutare): vinuri de un an, de doi, de cinci, de zece, de douăzeci de ani! Butoaietele astea au „presiune”; fac să sară caneaua! Vinul de-aici are iz! Ăstălalt are „floare”! Să bagi de seamă, că dracu te-a luat! Acu, culorile: astea-s vinuri albe; astea, negre; ghiurghiuliu; vin-pelin; vin tămâios.

La cramă, același lucru, aceeași rea-voință:

— Țuică, drojdie, secară, tescovină, șliboviță, rom, cognac, piper-mint, ananas, mastică simplă, mastică de Hio. De aci să scoți numai când ți-oi spune eu! Când îți „fac cu ochiu” să nu scoți! Astea-s rachiuri vechi! Astelalte, noi! Să nu te puie naiba să le amesteci, ori să te înșeli! [...]

Dar teroarea asta a ucenicului-crâșmar – (voi povesti într-o zi și pe aceea a ucenicului meșteșugar) –, chinul acesta, plătit cu sute de palme, mai poate avea o umbră de îndreptățire în ochii unei lumi nedrepte: „Așa e până-nveți o meserie”, spune lumea asta.

Ce justificare, însă, pot avea suferințele produse din pofta de a batjocori și turmenta un copil care cade din picioare de somn și osteneală?

În plină muncă, în lupta cu teancurile de farfurii, oale, cuțite, linguri și furculițe, aduse cu duiumul și respingător de slinoase, oboseala și somnul îmi erau învinse de urletul asurzitor al prăvăliei în fierbere și de iuțeala cu care eram nevoit să alerg și să lucrez, dacă nu voiam să fiu „cârpit” de bucătar, de tejghetar, ori de zevzecul de „barba” Zanetto, tatăl stăpânului, un nebun care era gata în orice clipă să-ți arunce o farfurie în cap. Dar, de îndată ce zarva se ostoaia, fie după prânz, fie seara, veneau orele cele mai cumplite, venea nemilostivul supliciu al ațipelii de-a-n picioarele, când mii de ace îți furnică prin vine și când trupul e gata să se prăbușească la pământ. Îngăduit le era, atunci, bucătarului și stăpânilor să se trântescă pe canapeaua din odaia prăvăliei, să se lungească pe un pat sau să se așeze pe un scaun. Nouă nu ne era îngăduit! Noi eram de fier, de piatră!

„Smirna”, în picioare, aveam ochii țintă la tejghetar – în picioare și el, dindărătul tejghelei – urechile ciulite și atenția încordată către cei doi-trei bețivani sau palavragii fără cămin și fără milă, gata să dăm buzna la cel mai ușor ciocănit. Și amarnic de copilașul care începea să închidă pleoapele-i grele de somn! Bobârnacul, odiosul bobârnac oriental, pe care nu l-am întâlnit la niciun popor apusean, venea să plesnească brutal nasul celui ce moțâia. Și nu era o glumă. „Țoapa” – după cum îl porecliseră pe tejghetar cei doi băieți mai vechi ca mine – ne trimitea o ciocnitură de deget atât de violentă, încât, de multe ori, sângele ne fășnea imediat din nas. Adesea, profitând de o mână încremenită pe un colț de masă, de care ne sprijineam capul șovăitor – căci picioarele nu ne mai țineau – nemernicul ne pune-a așa-numita

„poștă”, adică ne agăța între degete o fâșie de gazetă și-i dădea foc de la distanță. Sau ne presăra după ceafă faimosul „praf de scărpinat”, care făcea să ne sângerăm pielea cu unghiile, tot restul serii, ba chiar și noaptea prin somn.

De toate aceste barbarii, el râdea, lichelele cârciumii râdeau, patronul nu știa nimic, sau închidea ochii. Dacă vreunul dintre noi bombănea, ori plângea, atunci venea rândul înjurăturilor grosolane, al palmelor și al corvezilor inutile, ca măturatul hrubei, ori „deretecatul” prin pivniță și prin șoproane.

Acestea erau *Răsplata muncii*. Ne istoveam copilăria ca să slujim o puzderie de cheflii mândăcioși și băutori; dam în brânci din zori și până după miezul nopții; ne culcam în palme și ne trezeam dimineața în palme; existau duminici și sărbători cu lume gătită, care se plimba *pe-afară*, care cânta, râdea, benchețuia în prăvălie, cu flașnete și cu lăutari; exista un pământ cu soare, cu râuri, cu păduri și cu voieșie – noi nu existam pentru nimeni; nimic nu exista pentru noi. Noi eram ceva asemănător paharului cu care se bea, ori furculiței cu care se mănâncă: cine ia seama la aceste obiecte? cine se întreabă ce au devenit, după ce te-ai servit de ele? care ochi are vreme să se uite la un băiat de prăvălie?

Și totuși, exista un ochi care lua seama la noi.

*

După întâia săptămână de plâns și de buimăceală, băgai de seamă că un om intra în prăvălie odată cu deschiderea și nu mai pleca decât la închidere. Și în tot lungul acestui timp amar-nic de optsprezece ceasuri sta înțepenit pe un scaun, într-un colț ferit dinspre tejgheaua bucătăriei, se mai scula, când nu încurca pe nimeni, mai aduna un pahar, mai ștergea o masă,

mai ațâța jarul grătarului, mai dădea cu mătura pe ici, pe colo, dar pe toate le făcea cu încetineală, așa în treacăt, și repede fugea la scaunul lui când îl apuca o tuse înecăcioasă, de care se vedea că suferă cumplit.

Era un om aproape bătrân. Înfățișarea-i răpciugoasă, jigărită și molatecă, îl îmbătrânea și mai tare. Purta un palton ca vai de el, iar pe cap, o șapcă de marinar grec, pe care o rânduia cu mare chiverniseală, o corconea ca pe-un copil. Șapca asta, mustața răsucită și barba pieptănată cu îngrijire erau toată preocuparea lui. Nu mai văzusem un astfel de om. Și ce se petrecea cu el era așa de nou pentru mine, că nu-l mai slăbeam din vedere.

La-nceput, l-am luat drept vreo rudă a stăpânului. Într-adevăr, tatăl lui Kir Leonida, moșneagul fără somn și fără oboseală, „barba” Zanetto, căruia îi ziceam „*Ghizuroiul*”, venea dimineața drept la el și, cu multă curtenie, îi dădea mâna și un „bună ziua”... la plural:

— Kalimérasas, *căpitan* Mavromati!

Apoi se așezau la cafea și se porneau pe un galimatia¹ grecesc cu țîțiri-pîțiri, din care nu înțelegeam nimic. Îmi ziceam, privindu-l cum vorbea ca un palicar: „A fost *căpitan* de vapor... Și-l cheamă Mavromati... Da’ de ce-o fi scăpătat așa de rău, săracu!?”

În curând, însă, văzui că birtul lui Kir Leonida era plin numai și numai de „căpitani” de vapoare: „căpitan” Valsamis, „căpitan” Papas, „căpitan” Smirniotis – căpitani și iar căpitani. Rar își dădeau mâna doi mușterii, fără să se intituleze „căpitani”. Mă miram de atâta ofițerime în locanda² lui Kir Leonida și mă

¹ Galimatias – vorbire sau scriere greoaie, confuză (n.red.).

² Han, local în care se servesc băuturi; ospătărie, birt (n.red.).

întrebam cum se face că nu vedeam și matrozi¹ de rând. Mai târziu, am înțeles că, pentru a fi „căpitan” pe strada Malului, nu e nevoie să comanzi un vapor, un remorcher, un caic², ori chiar și un șlep, ci e de-ajuns să ai numai o barcă; orice grec, pe apă, e un *căpitan*.

Acești „căpitani” se cunoșteau bine între ei, știau să se stimeze, precum și să se disprețuiască. Adevărații comandanți de vapoare erau gravi, veneau rar, și se închideau, ca să petreacă, în odaia prăvăliei; iar când căpitănașii dădeau peste ei și-i asaltau cu chestiuni „profesionale”, un zâmbet ironic flutura pe fețele lor arămii, bătute de vânturile mărilor. Înainte chiar de a le învăța limba și de a ști ce vorbeau, ajunseseam să le cunosc gradul și căpitanatul, numai după chipul cum se purtau unii față de alții. Celor autentici parcă le era greu și de a mai asculta când droaia de barcașii îi pisa neîncetat cu „căpitane” în sus, „căpitane” în jos.

Niciodată, însă, nu i-am văzut batjocoritori cu „căpitan” Mavromati, oricât îmi părea de ridicolă apropierea aceasta. Îi dădeau mâna, îl numeau cu cordialitate *căpitan* și se cinsteau împreună. În momentele acelea, bătrânul se aprindea, vorbea ca de la mare la mare, ocăra, gesticula, apoi se îneca cu tusea și se așeza pe scaun. Nu știam de ce era vorba. Ochii săi negri scânteiau de mânie. Barba îi tremura. Îmi era milă de el. Și tocmai atunci, ca o strivire a propriei lor striviri, interveneau caicgiii,³ care nu văzuseră niciodată marea și-l zeflemiseau cu cruzime. Chiar căzut în cerșetorie, „căpitan” Mavromati li se părea mai căpitan decât

¹ Marinar, soldat din serviciul marinei militare (n.red.).

² Ambarcațiune îngustă cu vele, cu două catarge, cu pupa și prora ascuțite, mai înalte decât restul bordajului (n.red.).

³ Conducător de caic (n.red.).

dânșii. El nu le da luare aminte. Cu capul în mâini, tușea până la potolirea accesului, apoi se ridica, dârz, își potrivea șapca cu demnitate și începea să se plimbe, cu mâinile dindărăt, cu fruntea sus, ca pe puntea de comandă.

Bucătarul îi da mâncarea pe care o dorea, iar tejghetarul sticlucă cu vin. El mânca și bea, în colțul lui. Era o umilire, dar el n-o lua în seamă, privea afară, în stradă, în gol, ca și cum s-ar fi aflat în largul mării. Nu l-am văzut vreodată scoțând un cinci din buzunar.

Nu știam ce-i cu el.

*

Cam la o lună de la intrare, am început să știu: „Țoapa” îl ura de moarte și ne ațâța și pe noi împotriva lui. Zicea ca e „ochiu’ stăpânului”, care-l hrănea „ca să ne spioneze”.

„Să mă spioneze?! îmi ziceam eu. Și ce să spună jupânului? Că spăl vase? Că frec tingiri? Că pic de somn și sunt bătut?”

Voia lașul de tejghetar să-i facă viața nesuferită și să-l gonească din prăvălie, dar nu fățiș, ci indirect, cu mâinile noastre.

Nu intrai în conjurație. De altfel, nu făcusem niciun fel de camaraderie, atât cu tejghetarul, cât și cu cei doi băieți. Pe cel dintâi, aș fi dorit „să-l umfle Dunărea”, cum spuneau tovarășii mei întru asuprire, când erau bătuți; iar cu aceștia, n-aveam ce vorbi și nu-i simpatizam, fiindcă se pârau din lingușire. Ba chiar mă pârau și pe mine, deși îmi vedeam de treabă. Vina mea era că citeam, pe furiș, jurnale și făceam fișe cu cuvinte grecești (exact aceleași fișe pe care le reluam, douăzeci de ani mai târziu, în Elveția, învățând limba franceză!).

În după-amiezi liniștite – când n-aveam mese și dușumele de frecat, când bâzâie musca și vinul se trezește în oale, când

„Țoapa” o ștergea la „amureaza” lui și pe când colegii mei pân-deau „tabacherușa” lui Mavromati ca să-i „trântească chiper în tabac” – eu îmi trânteam în căpățână noutăți voluptoase: făceam cunoștință cu o lume descoperită odată cu ziarul zilnic pe care-l luam pentru prima oară în mâini, minunată poezie atotștiutoare, care-mi spunea că există un parlament, un guvern, miniștri și deputați care fac legi și se ceartă; că un anume Filipescu a străpuns cu sabia, în duel, pe adversarul său Lahovari; că grecii se bat cu turcii, burii cu englezii și spaniolii cu americanii; că există o „afacere Dreyfus” și că în afacerea asta un mare romancier, care se chemă Zola, ridicase Franța în picioare. Aflam că peste tot pământul, oamenii se sinucid din mizerie și din patimi. Și, mai ales, aflam că nu-mi cunoșteam limba: erau sumedenii de cuvinte pe care nu le văzusem scrise în nicio carte școlară.

Faptul acesta mă disperă: „Cum se poate să nu pricep eu scri-sul românesc? Ce-i de făcut? Pe cine să întreb?”

Înțelegeam să-i cer lui „căpitan” Mavromati să-mi traducă, cu chiu, cu vai, cuvinte grecești; pomelnic de verbe, de substantive, de tot ce se vedea și auzea în jurul nostru, dar să-i cer să mă în-vețe și limba mea, asta mi se părea o rușine: el era străin, pe când eu, pământean de-abia ieșit din școală!

Și n-aveam nicio altă ființă căreia să-i pun o întrebare de acest gen. Greci sau români, toți mușteriii lui Kir Leonida, mi se înfățișau ca o lume fără inimă, dornică de petrecere, indife-rentă față de un copil, pe care nici nu-l lua în seamă. Lumea asta îmi era dușmană. Eram bucuros când nu venea, și nu m-aș fi supărat s-aud c-a luat-o dracu pe toată, căci nu era ochi care să vadă truda noastră, nici suflet care să se înduioșeze de un sâr-man băiat de prăvălie, ținut în picioare din zori și până-n miez de noapte.

I. PORTRET DE ScriITOR

VIAȚA LUI AR PUTEA FI SUBIECT DE FILM

Panait Istrati (1884–1935)¹ s-a născut la Baldovinești, lângă Brăila. Mama lui, spălătoreasa Joița Istrate, l-a crescut singură, acesta fiind un copil nelegitim, făcut cu un contrabandist grec, Gherasim.

În 1891, începe școala primară în Brăila, pe care o abandonează după șase ani – timp în care reușește să termine doar patru clase.

La 13 ani, devine ucenic în localul unchiului său, Anghel, apoi în crâșma lui Kir Leonida. Episodul este evocat în *La stăpân*. Paginile pot fi puse în legătură cu *Moș Anghel*, iar cititorii elevi vor descoperi astfel legătura dintre însemnările autobiografice ale autorului și ficțiunile sale; ori felul în care realitatea devine „materie primă” pentru beletristică.

Apoi, Panait Istrati are de-a lungul vieții numeroase îndeletniciri care mai de care mai stranii: salahor la o pescărie și la o fabrică de frânghii, hamal în portul din Giurgiu, zugrav, tractorist, servitor, fotograf ambulant și altele.

¹ Sursele informațiilor biobibliografice sunt: *Dicționarul General al Literaturii Române*, vol. 3, E-K, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005; Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române*, vol. I, A-L, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.

* Capitol realizat de coordonatorul colecției.

rău. Cine se oprește în loc piere; și e mai bine să dai uneori îndărăt decât să nu te miști.”

TU CE CREZI?

1. Pornind de la afirmațiile de mai sus, numește două acțiuni prin care Panait Istrati și-a manifestat iubirea față de țara natală.

2. Descrie o modalitate prin care tu îți arăți atașamentul față de țara ta și față de limba română.

3. Postează pe rețelele de socializare o cartolină creată de tine, care să conțină un citat de Panait Istrati, extras din fragmentele anterioare.

III. BĂTĂLIA IDEILOR

Cezar Petrescu

„Povestirile sale cuceresc mai cu seamă prin umanitatea iertătoare și plină de milă. Dacă cititorul a luat cartea în mână, atras de bandajul cuverturei care fâgăduiește un Orient de basm și de film cinematografic, el duce lectura până la sfârșit și participă la peripețiile eroilor, cu inima muiată de sensibilitatea autorului. Povestirea curge fără insistente descripții ale decorului, preocupată mai cu seamă de om. Pe acesta, Panait Istrati îl cunoaște nu prin inițierea falsă și deformată a cărților, ci fiindcă a dormit alături de el pe lespezile porturilor, a împărțit jumătatea de pâine în

Află mai multe... și spune ce crezi

cârciumi și i-a fost martor și părtaș deznădejdilor și urilor, șovăielilor și contradicțiilor.”

(Panait Istrati, „Gândirea”, anul IV, nr. 2/1924¹)

E. Lovinescu

„... literatură de miraculos și de invenție, de aventură fără preocupări psihologice și etice, literatură ce se îndreaptă spre curiozitatea mereu deșteaptă, mereu nesatisfăcută, fără intenții artistice, literatură mobilă, nepăsătoare, (...) proaspătă totuși prin naivitatea cu care sunt privite întâmplările vieții. (...) Prin mișcarea fără scop, prin invenția fără știința gradației și a compoziției, literatura d-lui Istrati, saturată de pitoresc și miraculos, trezește curiozitatea și chiar emoția în fața neprevăzutului întâmplărilor (...).”

(Panait Istrati, „Rampa”, anul VIII, nr. 2028, 4 octombrie 1924²)

Victor Eftimiu

„Toți iluminării pământului l-au citit, toți nemulțumiții, toți cei ce visau ceva mai bun, mai omenesc. L-au citit și esteții revisitelor din metropole și snobii saloanelor și toți au fost vrăjiți de darul povestitorului. Niciun artificiu literar. Numai peisaje văzute, numai viață trăită, simplitate. Putere de a evoca oameni și fapte scâldate în lumină. O paletă scânteietoare. O magie a cuvântului, pe care prea puțini – chiar dintre cei mai mari – au stăpânit-o.”

(*Portrete și amintiri*, Editura pentru literatură, București, 1965)

¹ Text preluat din volumul lui Al. Oprea, *5 prozatori iluștri. Procese literare*, Editura Albatros, București, 1971, p. 149.

² Text preluat din Al. Oprea, *op. cit.*, p. 151.

CUPRINS

<i>În absența tatălui</i>	5
---------------------------------	---

MOȘ ANGHEL

<i>Cititorilor mei din România</i>	11
I. Moș Anghel.	13
II. Moartea lui Moș Anghel.	40
III. Cosma	77

TRECUT ȘI VIITOR

PAGINI AUTOBIOGRAFICE

PRIMII PAȘI SPRE LUPTĂ

I. La stăpân.	165
II. „Căpitan” Mavromati.	177
<i>Află mai multe... și spune ce crezi</i>	205
I. Portret de scriitor	205
II. Scriitorul mărturisește	211
III. Bătălia ideilor.	215
IV. Fii liber! Citește, gândește, scrie!	220